

Rusínová, Zdenka

Deminutivum jako jazykové univerzálie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2001, vol. 50, iss. A49, pp. [137]-145

ISBN 80-210-2600-6

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101772>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENKA RUSÍNOVÁ

DEMINUTIVA JAKO JAZYKOVÉ UNIVERZÁLIE

Slovotvorba češtiny se jako gramatická disciplína nachází zhruba ve stadiu, kdy byla utvořená slovní zásoba poznána a popsána ze dvou svých relevantních aspektů: jednak genetického, jednak jako soustava prototypů – modelů pro vznik nových slov a pro jejich struktury. Potud byla slovotvorba autonomní disciplínou zapojenou do problematiky lexikologické a morfologicko-morfematické. S rostoucím zájmem o otázky sémantiky (a pragmatiky), o konstrukci významu v samostatných celcích, roste i zájem o to, jak se podílí na významu takového celku slovotvorba, tedy zda a jakou roli v něm hraje nebo může hrát slovotvorný formant. Tyto úvahy se pak stávají i předmětem studia morfosémantiky, morfopragmatiky a ovšem i obecné jazykovědy. Je zřejmé, že základním rámcem pro tyto úvahy zůstává – řečeno tradiční terminologií – výpověď, resp. promluva, je-li třeba, pak verifikace jejího významu v dialogu – replika, v pragmatice pak mluvní akt.

K této problematice uvádí významný francouzský lingvista Claude Hagége (1998, s. 213–235) v souboru svých studií nazvaných *Člověk a řeč* zhruba toto: Konkrétní věta v řeči, tedy výpověď, promluva, je definována jako soubor slov nebo slovo, které rodilý mluvčí vnímá jako kompletní, tj. takový, který vystačí sám se sebou, který je gramaticky správný a sémanticky srozumitelný, aniž vyžaduje jakékoli doplnění. (Zde poznamenejme, že jako samostatnou chápeme i otázku, a to nejen doplňovací, ale i zjišťovací či jinou.) Hranice věty je pak podle Hagége dána i typickými intonačními konturami běžnými v tom kterém jazyce. Na takto charakterizovanou větu (výpověď, promluvu) je možno podle něho pohlížet ze tří hledisek (nikoli úrovní). 1. Hledisko reflektující její vztah k jazykovému systému je **morfosyntaktické** a zohledňuje vztahy mezi slovy a prostředky vyjadřujícími tyto vztahy. 2. Větu ve vztahu k vnějšímu světu, o němž vypovídá, reflektuje hledisko **sémanticko-referenční**. 3. Vztah k mluvčímu a adresátovi, ke strategii mluvčího, k jeho hierarchizaci obsahu a cíli promluvy reflektuje hledisko **výpovědně-hierarchické**. Fakt, že jde o hlediska, a nikoli o úrovně, vyvozuje autor z toho, že podle jeho soudu žádná hierarchie není implikována a ani nejde o transformační mechanismus, v němž by se odvozovaly jednotlivé úrovně jedna od druhé. Takto každé ze tří hledisek přináší jiný druh informací a navzájem obohacují poznání komunikačního procesu; izolace jednoho od zbývajících a ignorování jejich poznatků přináší poznání škodu (autor to považuje dokonce za podvod ignorující realitu nerozlučných svazků, jimiž jsou všechna tři hlediska navzájem spojena (op.cit., s. 214). Omezení daná prioritou

morfosyntaktického hlediska jsou všeobecně známá, i kvůli nim se lingvistika vydala po nových cestách. Omezení sémanticko-referenční vedou k formalizaci smyslu jako jevu a operací zajišťujících jeho konstrukci a interpretaci (tamt). Při jeho doplnění o zřetel morfosyntaktický vstoupí na scénu omezení a podmínky užití jednotlivých výrazů a jejich spojení charakterizující jednotlivé jazyky. Koncentrace pouze na hledisko třetí umožní dospět k charakteristice promluv a interakčních vztahů, unikají však základní složky jazyka (op.cit., s. 215). Pro první hledisko je základní jednotkou rozboru dvojčlenná výpověď, v jejímž rámci lze stanovit nejjednodušší sémantické vztahy. Místem, kde se utváří smysl výpovědi však je, jak se všeobecně předpokládá, text – mluvený nebo psaný. Nejde však jen o řetěz řečových aktů studovaných bez ohledu na jazykový systém, jazykový kód. Naopak platí i to, že jazykový kód se vyjevuje skrze dialog, text, a skrze užívání dochází k jeho změnám, k vývoji.

Tyto otázky, velmi obecně řečeno – široce funkční, se těší, jak víme, pozornosti široké lingvistické obce a zaměstnávají odborníky z nejrůznějších lingvistických oborů a právem se považují za *raison d'être* především syntaktiků, sémantiků a pragmatiků. Je celkem zřejmé, že význam výpovědi v konkrétní situaci je výsledkem souhry významů nejrůznějších jazykových výrazových prostředků, od fonetických a prozodických, přes lexikum, větnou strukturu až po slovosled, textotvorné prostředky atd.

Otázku, zda k těm faktorům, které mají vliv na konečný význam výpovědi, náležejí i některé prostředky slovotvorné, snaží se zodpovědět řada autorů ve studiích z oboru obecné jazykovědy, ale i v lingvistikách jednotlivých jazyků. Z obecných lingvistů je to například W. Dressler z Vídeňské univerzity, který je přesvědčen o oprávněnosti pojmu morfopragmatika. (Připomeňme, že z hlediska obecné lingvistiky nejde o pragmatiku flexe, nýbrž o tvoření slov derivací.)

Obhajoval ji v řadě statí a shrnul v díle napsaném společně s Laviníí Barbaresi: *Morphopragmatics* (1994). V práci jde o deminutiva v tzv. vídeňské němčině, v němčině vůbec a o jejich role ve srovnání především s italstinou a s dalšími jazyky. Podle názoru autorů nabývají plnovýznamová slova v promluvě hodnot spojených s jejich použitím. Morfopragmatika představuje integraci morfologie a pragmatiky, její oblasti jsou pragmatické proměnné, které nelze vyvodit z popisu významů morfologických pravidel, neboli touto oblastí jsou pragmatické účinky a podmínky, které platí celkově pro morfologická pravidla, zvláště pro pravidla tvoření slov, nikoli jen pro jednotlivá slova nebo tvary slov. Těch se týká lexikální pragmatika. Odlišnost morfopragmatiky a morfosémantiky vidí Dressler v tom, že morfosémantika odhlíží od pragmatických proměnných. Náplň morfopragmatiky tkví podle něho především v deminutivech a v rodových modifikacích vzniklých pod vlivem feministických hnutí. Na rozdíl od Dresslera rodové modifikace za součást morfopragmatiky nepovažujeme. Tyto deriváty jsou v češtině výsledkem odlišného jazykového vývoje a uplatňují se v promluvách bez ohledu na pragmatické cíle mluvniho aktu. Rod je dán, vztah mluvčího k objektu se může jakkoli změnit, ale nemůže říci např. o lékaře, že je lékař jinak než v generickém významu, kdy o rod nejde. S morfopragmatikou zřejmě však souvisejí české rodové varianty nesystémové, okazionální. např.:

Dyť už seš stará mazačka (syst. mazák), tak to dopadne určitě dobře.

Za pragmalingvistický jev se považuje zdvořilostní strategie, pak by bylo možno jako tento jev interpretovat oslovení, které se realizuje volbou mužské podoby pro označení ženy: *paní doktor, doktor Nováková* apod. Jde ovšem víceméně jen o tento prestižní titul.

Česká deminutiva v komunikaci poskytují materiál velmi bohatý. Východiskem nám byl ten fakt, že deminutiva plní jisté sémanticky i pragmaticky aktivní

role, které jsou rozpoznatelné v textech mluvených i psaných. Tyto role obvykle vyplynou z kontrastu použití a nepoužití deminutiva v téže výpovědi. Při studiu deminutiv a jejich rolí ve výpovědi zjišťujeme, že se pohybujeme na v oblasti lexikální sémantiky a morfosémantiky. Jde tu sice o sémantiku realizovanou morfem na půdorysu slova, ale jsou tu faktory, které hranice slova překračují: nemáme na mysli existenci analytické deminuce typu *malý dvůr*, ale například pravidla spojitelnosti různých typů atributů s deminutivou: *úzká pěšinka* (rozměrové atributy u neživotných konkrét), *drobný úředníček* (rozměrové atributy v protikladu k nerozměrovým), *panička z města*, *modrá očka*, *falešná očka* (atributy a kolokace), *bábinka cupitala* (vliv deminutiva na slova blízkého kontextu). Avšak i v češtině je jasná hranice v tom smyslu, že v lexikální sémantice jde o výběr celého jednotlivého slova v rámci relativních synonym, v morfosémantice jde o výběr modifikovaného derivátu, kterému je partnerem základové slovo nemodifikované (*úředníček* x *úředník*), nebo jde o výběr jednoho z relativně synonymních slovotvorných formantů (*jednání* x *jednačka*).

Jinou obecnělingvistickou studii představuje Laurie Bauer statí *Evaluative Morphology: In Search of Universals*. Na jejím základě je možno posoudit situaci českých deminutiv ve vztahu k obecnějazykovědným charakteristikám deminutiv (a augmentativ), pořízeným na rozsáhlém materiálu padesáti jazyků různých jazykových rodin, s výjimkou jazyků slovanských. Analogické typy studií s názvy afektivní nebo evaluativní morfologie se staly centrem pozornosti dalších lingvistů (např. Stump, 1993).

Výzkumy padesátičlenného souboru jazyků potvrzují především tu tezi, že výskyt deminutiv a augmentativ je jazykové univerzále a že se na základní významy deminutivní a augmentativní napojují nejčastěji významy jako intenzifikace, strategie jako zdvořilost, skromnost a jiné. V řadě jazyků pro tyto významy existují společné prostředky. Předmětem zmíněné statí je srovnání takto hodnocených prostředků a významů především u deminutiv. K prvnímu úkolu statí patřilo ověřit, se kterými slovnědruhovými základy se deminuce či augmentace pojí. Všechna zjištění ukazují na ten fakt, že deminuce a augmentace je nejčastěji spojována se substantivy, s adjektivy a slovesy.

Výjimkami ze zkoumaných jazyků jsou khmérština – spojení se odehrává výlučně se slovesy, a abcháština, kde se deminutivnost a augmentativnost spojuje s adjektivy a neexistuje u substantiv. V maďarštině je spojitelný příznak deminuce i se zájmeny. Doplňujeme tu informaci v tom smyslu, že jde o přivlastňovací zájmeno *műj* – *enyem* v podobě *enyemke*, a zřejmě vzniklo v návaznosti na slovenské podoby *mojka*, *mojko*, dem. od *műj*. (Jde o řídke varianty k *moja*, *moje*, pragmaticky orientované na adresáta při oslovení s rysy přátelskosti až familiárnosti, např. v obchodě při oslovení zákaznice prodavačkou: *Mame, moja/mojka, ale len takéto*. V této souvislosti je zajímavé Dresslerovo zjištění, že malé děti užívají ve vídeňské němčině deminutivních sufixů u tázacích zájmen a příslovci: *wasserl, wannerrl, wiesoerl, warumperl denn*. Děti údajně užívají těchto deminutiv do doby, než jsou připuštěny do jazyka dospělých a začínají také rozlišovat slovní druhy (Dressler, 1994, s. 173–190). Je známo, že i v češtině v mluvě orientované na dítě jako adresáta, ba i jako předmět promluvy, se zdrobňuje v největším rozsahu, jaký jazyk připouští.

Pořadí výskytu deminutiv u slovních druhů je v Evaluativní morfologii stanoveno takto: 1. jméno, 2. adjektivum a sloveso, 3. adverbium, číslovka, zájmeno a interjekce, 4. determinant (člen, demonstrativum). Pořadí určuje produktivita spojení s deminutivem nebo s augmentativem, ta postupně klesá, ale v nepřímé úměře stoupá důležitost tzv. subjektivní deminutivní síly, což je expresivnost. (Můžeme konstatovat, že se tak potvrzuje spojení expresivního prostředku s jeho nápadností.) Je zřejmé, že v češtině bychom museli modifikovat pořadí takto: 1. jméno, 2. adjektivum a adverbium, 3. sloveso. Číslovka se zdobňuje jen v podobě substantivní: *dvojčička, trojčička, stovečka, tisícovečka, miliónek* atd. Pokud jde o zájmena, lze počítat jen s podobami *všecičko/ všecin-ko* a *každický*; interjekce/částice se deminuuji, pokud to dovoluje jejich substantivní původ (*spánbíčkem, nazdárek*), případy částic jako *čauičky, ahojky* jsou spíše okazionální s významem „ne vážně“.

Evaluativní morfologii lze podle citované studie oddělit od ostatní derivace (a flexe) pomocí následujících kritérií:

1. připojením evaluativního afixu se změní sémantika základu;
2. je možné aplikovat více než jedno pravidlo stejného typu a vždy je výsledkem funkční slovo;
3. vzhledem k ostatním derivačním sufixům jsou tzv. evaluační sufixy vždy externí, vzhledem k flexivním morfům jsou interní, např. k plurálovým koncovkám;
4. týž prostředek se může opakovat;
5. nemění se přitom syntaktická povaha základu, tedy slovní druh, ani subkategoriální rámec základu, jako např. rod základového substantiva;
6. deminutiva se nevyskytují v kompozitech;
7. deminutiva mají tendenci k expanzi.

Platnost prvního kritéria, tedy změna sémantiky, je problematika, jejíž univerzále se hledá nejobtížněji. Z citované stati je zřejmá ta skutečnost, že se hodnotící element obvykle spojuje s elementem deminutivním. V češtině je typ základní modifikace ("menší než norma") využitelný k řadě významů: k intenzifikaci (*ani slovo* → *ani slůvko, ani slovíčko*), ta může být na deminuci i významově vázána: *ani/jenom kousek* – *ani kousíček* x **ani/jenom kus*; ve spojení *ani/jenom kus chleba* by šlo o chléb, ne o intenzifikaci množství (srov. Rusínová, 1996). Dále se z něho odvíjí význam nedospělosti, z něho pak vede nejkratší spoj ke konotacím nedokonalost, neplnohodnotnost (Němec, 1971 a 1972), dále k pejoraci, bagatelizaci, zesměšnění apod. stejně tak se ovšem nedospělost spojuje v našich představách s významovou meliorací, soucitem, kladným hodnocením. To pak slouží jako předpoklad k posunu opačným směrem, tedy k ironizaci a také k sarkasmu (Rusínová, 1997 a 1999).

Kritérium druhé, možnost aplikace téhož pravidla vícekrát v jednom slově, naplňují česká deminutiva dvojím způsobem, a to:

1. možností připojení různých sufixů pro tyž stupeň: *očenko/ očinko/ očičko; ohýnek/ ohník,*
2. možností tvoření různých stupňů: *ohník → ohníček*

Podle našeho soudu lze o tomto pravidlu uvažovat ještě jinak, a to na ose protikladných významů tvořících obecnější jednotu právě v oblasti evaluace. Jde o protiklad deminutiv a augmentativ. Otázka tedy zní, zda lze v češtině aplikovat prostředky nacházející se na této ose najednou, v jednom slově, jinak řečeno, zda lze augmentativum deminuat, a také, zda lze deminutivum augmentovat. Pokud by kritérium fungovalo takto, pak by bylo možno uvažovat o deminutivech a augmentativech jako o jedné změně významu s opačným znaménkem orientace. Případů prvního typu není mnoho, z neživotných konkrétně je to např. augmentativum typu *tlama → tlamajzna → deminuuováno na tlamajznička*, od životných názvů osob např. *Žid → Židák → Židáček, Němec → Němčour → Němčourek, Rus → Rusák → Rusáček, Čech → (Čechák) → Čecháček*; od vlastních jmen křestních *Pepa → Pepouš → Pepoušek*; od apelativ *vrah → vrahoun → vrahounek*. Platnost externího sufixu deminutivního modifikuje původní zhrubělý význam ve smyslu zeslabení původní zhrubělosti, bagatelizace vedoucí k zesměšnění, ale i k soucitu. Existuje tu ovšem možnost, že se kombinovaný sufix začne chápat perintegrovaně jako jeden, v němž převáží významy spojené s deminucí, tedy kladné hodnocení nebo hravost, žert (ne vážnost), případně ironizace. Dokladem jsou například typy na *-oušek*: *dědoušek* (řidší *ta-toušek*) nebo *-ánek*: *nosánek*, které se nespojují s existující zhrubělou podobou *dědouš, nosan*. V různé míře lze pozorovat hru významů na jiných kombinacích zhrubělosti a deminuce: *dědulín → dědulínek, bábrle → bábrlinka, (mamule) → mamulka → mamulinka, tařoun → tařounek, dělnás → dělnásek, hubeňour → hubeňourek*. Deminutiva tohoto typu vyjadřují citově zabarvené kladné nebo ironizované hodnocení a expresivity je dosaženo kontrastem mezi meliorativní deminucí a pejorativní augmentací (pokud je pocitována). Za proces velmi podobný uvedenému lze považovat tvoření, jímž se zeslabuje původní význam u názvů činitelských a nositelů vlastnosti, které jsou nositeli exprese základu i sufixu: *řvoun → řvounek; blboun → blbounek*.

Kombinaci příznaků v opačném pořadí, tedy deminutivního + augmentativního, najdeme jen v útvarech okazionálních, znamenajících spíše hru s jazykem, jako např. *pejsek → pejskáč, pejskoun; kočička → kočičák* (nejde o kocoura). Nejvíce jsou takovým postupům okazionálním a hravým přístupná hypokoristika: *Alenkáč, Pepikáč, Evičkoun*. Jak patrně, jde vesměs o případy řídké, v komunikaci orientované na dítě, zvíře, nebo komunikaci mezi milenci. Častější jsou v takových případech pouze žertovná augmentativa *Alenáč, Peřoun* apod.

Kombinaci deminuce s augmentací nelze tedy v češtině v žádném případě prohlásit za jev pravidelný nebo častý. Odpovídá to i zjištěním obecnějazykovědným. Tyto kombinace byly zaznamenány jen v jednom jazyce (occitan: *lapinonas* je *králík +dem+aug*, vedle *lapinasson*, což je *králík +aug+dem*). Příčinou tohoto jevu je alespoň v češtině to, že augmentativum se nepohybuje na tolika významových souřadnicích jako deminutivum. I nemnohé uvedené pří-

klady ukazují, že finálními prostředky jsou při setkání obou prostředků sufixy deminutivní, které následují po augmentativních, ať už s nimi pak vytvoří prostředek bez zjevné augmentace, nebo ať je ještě augmentace částečně zachována. Koncové postavení deminutivního sufixu jakožto rozhodujícího o konečném významovém rámci substantiva hovoří jasně o jeho větší důležitosti a tím o jeho místě v hierarchii sufixů.

Kritériu dalšímu, opakování týchž afixů v evaluativních rolích, je přisuzována jen omezená platnost, a to pro italsktinu (-in-in-) a některé dialekty španělské. V češtině můžeme počítat s několikerým typem opakování téhož sufixu: typ -**ek-ek* > *eček* s jeho variantami, nebo s intenzifikační modifikací pomocí různých variant opakování u adjektiv: *velikánanánský*, *malilinký* apod. (ve slovo-tvorbě označováno jako mechanické opakování).

Kritérium zachování syntaktických kategoriálních a subkategoriálních vlastností základového slova žádá, aby se při použití evaluativního prostředku neměnil nejen slovní druh, ale ani rod nebo jiné další sémantické rysy, jako například počítatelnost. Deminutiva v češtině povahu základu v podstatě nemění. Můžeme jen pozorovat, že za účelem expresivního zesílení některých významů hodnotících (pozitivního nebo negativního, bagatelizace či ironizace) může být někdy změněn rod, například *mamoušek*, *baboušek*, *tetátka*, *učitelátko* (častější jsou v obdobné roli jen "mládečci" neutra *kantůrče*, *doktůrče*, která mají za cíl vedle rysu nedospělosti navodit další konotace kladné i záporné). Běžněji se mění rod u zdobných křestních jmen ženských: *Maroušek*, *Anoušek*, *Hanousek*.

Jako subkategoriální rys ovlivnitelný deminucí byla zaznamenána počítatelnost (podle citované stati se např. v holandštině po číslovce, která předpokládá plurálovou podobu substantiva, deminutiva téměř neužívá, v češtině význam počítatelnosti ve smyslu negativním deminutivem ovlivněn není (*čtyři domečky*). Lze naopak konstatovat, že deminucí je pro její schopnost individualizovat, význam počítatelnosti podporován. Tento názor lze opřít o fakt, že deminutiva suplují v roli názvů jednotlivin (jako protiklad ke jménům hromadným): k hromadnému *dřevo* i *dříví* funguje dem. *dřívko*, podobně k *bylí* existuje jako název jednotliviny *bylinka*, k *sláma* – *slámka*, k *obilí* – *obilka* apod.

Jako další obecný rys deminutiv se v citované práci uvádí, že se nevyskytují v kompozitech. Ve studii však nebyla rozlišena deminuce hotového kompozita od vstupu deminutivních komponentů do složeného slova. Pro deminuci kompozit platí v češtině zhruba stejné zásady jako pro slova nesložená: nejčastěji se zdobňují neživotná konkréta: *cukrovárek*, *vinobraníčko*, *kosočtvereček*, *suchohříbek*; životná kompozita se proti nesloženým zdobňují nepoměrně řidčeji, mnohdy jen s ironizačním či pejorativním významem: *pantááánek*, *pecivááálek*, *uhlobaroněk*, *velkoknížátka* atp. Tato deminuce s vlastním procesem kompozice již nesouvisí. Situace, kdy by deminutivum vstupovalo do složeniny jako její součást, jsou přinejmenším sporné. Jako taková kompozita se mohou jevit např.: *čtyřlístek*, *sedmihlásek*, *sedmikvítek*, *zlatohřbíték* apod., kompozičně-derivačním

způsobem vznikl *zlatohlávek*. Tyto útvary nevznikly deminutivizací nedeminutivního kompozita (neexistuje * *sedmikvět*, *sedmihlas, *zlatohřbet), za odvozovací základ k *zlatohlávek* existující formu *zlatohlav* považovat nelze, protože má jiný význam než zdobnělina. Analogie s ženskými typy jako *zlatovláska*, *běloručka*, případně terminologickým *krtonožka* a slovtvorná analýza ukazují, že v těchto případech nejde o k-ový sufix deminutivní, nýbrž že jde o nezdobnělé názvy nositelů vlastnosti. Příčinu neexistence demutiv jako komponentů kompozit lze vidět v tom, že deminutivní příznak si zachovává externost. Deminutivní sufix je vždy posledním formantem před koncovkou, což má ten následek, že se vztahuje k celému lexému, nikoli jen k jeho komponentům. Tento argument vynikne ještě silněji, uvědomíme-li si nestejnou povahu kompozit (máme na mysli složeniny vnitřní a vnější). Vezmeme-li v úvahu, že u vnějších složenin se význam netvoří pouhou skladbou významů komponentů, chápeme tím spíše, že jakákoli manipulace s významy komponentů pomocí modifikace je nežádoucí, např.: protože vnější kompozitum *pivovar* neznamená vaření nebo var piva, ale továrnu na pivo, nemůže existovat ani podoba *pivkovar; jiné je ovšem *pivovárek*, kde se modifikace týká celého kompozita.

Posledním obecným rysem deminutiv, kterému věnujeme pozornost, je předpoklad, že mají tendenci k významové a formální expanzi. Citovaná práce uvádí, že např. v indiánském jazyce *passamaguody* se deminutivní význam vyjadřovaný u intranzitivního slovesa přenáší na subjekt a v témže jazyce referuje deminutivní příznak u slovesa objektového o deminuci objektu. Popsána je také korejština, kde se v blízkosti deminutiva přenáší deminutivizace na slovo, které stojí blízko, včetně demonstrativa. V holandštině se vážou sémý deminutivní takovým způsobem, že po adjektivu *malý* musí být téměř povinně užito deminutiva. V češtině tato povinnost neexistuje, jsou možná spojení *malý dům*, *malý domek*, *malý domeček*, avšak jev, kdy deminuce ovlivňuje nejbližší kotext, především sémantiku a podobu atributů shodných i neshodných, lze zaznamenat. Jde však o jev složitější, o podmínky spojitelnosti a návaznosti sémů, o možnosti rozvíjení jednotlivých sémů obsažených jak v deminutivu, tak v atributu, případně jinde v těsnějších nebo volnějších souvislostech (srov. na začátku této stati). Tyto jevy však ještě důkladněji prokázány na materiálu nebyly. Za skutečnou expanzi deminutivního příznaku lze podle našeho názoru považovat jev, který jsme pracovně nazvali řetězení deminutiv. Považujeme tento jev za jeden z faktorů textové koheze. (Rusínová, 1995). Dochází k němu nejčastěji v promluvě pragmaticky orientované na dítě, ale nejen tam, může jít i o promluvu, kde dítě není adresát, nýbrž objekt promluvy. V takových situacích se zdobňuje i to, co se dítěte bezprostředně netýká, referuje se tak i o světě kolem. Že ani v těchto situacích nejsou možnosti češtiny neomezené, ukazuje srovnání se španělštinou nebo italštinou: ve špan. je například možno říci, že dítě je *tři roky staré*. V našem materiálu je jediný příklad, který je srovnatelný s uvedeným co do situace, a ten je spíše okazionalismem: *a za ten svůj krátký životek už měl třikrát antibiotika* (matka o svém dítěti). Svou váhu tu projevuje i v této situaci jeden z faktorů mající vliv na regulérní užití deminutiva a tím je sémantika

tická povaha odvozovacího základu, v tomto případě působí limitně abstraktnost základu. Řetězení deminutiv však není vázáno jen na promluvy orientované k dítěti, jde o jev obecnější povahy.

Závěrem lze konstatovat, že univerzália týkající se fungování deminutiv a částečně i augmentativ, která byla vyvozena z neslovanských jazyků, jsou s jistými našimi modifikacemi a doplněními kompatibilní i s češtinou.

LITERATURA:

- BAUER, L. Evaluative Morphology: In Search of Universals. *Studies in Language* 1997, roč. 21, č.3, s. 533–575.
- DRESSLER, W. U. – BARBARESI, L. Morphopragmatics. Diminutives and Intensifiers in Italian, German and Other Languages. Berlin – New York : Mouton de Gruyter, 1994.
- HAGÉGE, C. Člověk a řeč. Praha : Karolinum, 1998.
- MACHOVÁ, S.- ŠVEHLOVÁ, M. Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1996.
- FENCLOVÁ, M. Vzaimootnošeniye konteksta i funkcij deminutivnoj suffiksacii v ruskoy razgovornoj reči v sopostavlenii s češskoj. *Československá rusistika*, 1985, roč. 30, s. 109–115.
- FURDÍK, J. Slovtovorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča : Modrý Peter, 1993.
- NĚMEC, I. Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity. In: *Miscellanea linguistica*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis 1971, s. 63–69.
- NĚMEC, I. Slovtovorný význam a expresivita. *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, s. 116–121.
- NEŠČIMENKO, G. P. Tendencija okačestvlenija i jeje vlijanije na slovoobrazovanie suščestvitel'nych. *Slovo a slovesnost*, 1972, roč. 33, s. 204–208.
- NEŠČIMENKO, G. P. Očerok deminutivnoj derivacionnoj sistemy v istorii češskogo literaturnogo jazyka. Praha : Academia 1980.
- PUZYNINA, J. O elementach ocen v strukturze znaczeniowej wyrazów. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 1986, roč. 40, s. 121–129.
- RUSÍNOVÁ, Z. Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického. In: *Pocta Dušanu Šlosarovi (Sborník k 65. narozeninám)*. Boskovice : Albert, 1995, s. 187–193.
- RUSÍNOVÁ, Z. Deminutivní modifikace z hlediska pragmalingvistického – intenzifikace. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, 1996, A 44, s. 91–95.
- RUSÍNOVÁ, Z. Významy deminutiv v komunikaci. In: *Přednášky a besedy z XXX. běhu Letní školy slovanských studií*. Brno : Filozofická fakulta MU, 1997, s. 112–120.
- RUSÍNOVÁ, Z. Deminutiva a frazeologie. In: *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 113–118.
- RUSÍNOVÁ, Z. Deminutiva ve frazeologických přirovnáních. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 1998, A 46, s. 101–106.
- RUSÍNOVÁ, Z. Die Diminutiva und ihre pragmatischen depretiativen Bedeutungen. In: *Festschrift für Klaus Trost zum 65. Geburtstag*. München : Verlag Otto Sagner, s. 251–258.
- STUMP, G.: How peculiar is evaluative morphology? *Journal of Linguistics* 1993, roč. 29, č. 1, s. 1–36.
- VOLEK, B. Semantic Properties of Noun Diminutives (Czech and Russian Data). In: *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists, Sofia, September 1988*. Ohio, Columbus : Slavica Publishers Inc., 1988.
- WIERZBICKA, A. Diminutives and depretiatives: semantic representation for derivational categories. *Quaderni di Semantica*, 1984, vol .8, č. 1, s. 123–130.

SUMMARY

The main task of this article is to establish a relation between properties of Czech diminutives and general linguistic observations concerning communicative functions of diminutives in various language groups. Although Scalis and Bauer did not deal with Slavonic languages, the criteria they elaborated can be with some modifications and amendments, suggested in this article, applied to the Czech language as well.

